

آسیب‌شناسی تک‌فرزندی

حسینیه صالحان*

مقدمه

تک‌فرزندی یکی از مسائل آسیب‌زای دهه‌های اخیر است که اکثر خانواده‌های ایرانی بدان گرایش پیدا کرده‌اند. تک‌فرزندی موضوعی است که در سه سطح، فرزندان، خانواده‌های تک‌فرزند و جامعه، آثار مهمی از خود باقی می‌گذارد. عوامل مختلفی برای گرایش خانواده‌ها به تک‌فرزندی شناسایی شده است. برخی خانواده‌ها به دلیل سختی کشیدن در برخورد با فرزند اول، تمایلی به داشتن فرزندان بیشتر ندارند. برخی دیگر از خانواده‌ها به دلیل شرایط جدید در سبک‌های زندگی، پس از تولد فرزندشان دیگر نمی‌توانند بچه‌دار شوند. برخی از خانواده‌ها نیز تحت تأثیر محیط قرار گرفته، تک‌فرزندی را انتخاب می‌کنند. برخی دیگر به دلیل مشکلاتی همچون مشکل اقتصادی، تربیتی و امکانات رفاهی، به تک‌فرزندی رو می‌آورند. این گرایش، از آسیب‌های جامعه ما است؛ از این رو، بایسته است این امر واکاوی شود.

---

* دانش‌آموخته جامعه‌الزهرات علیها السلام و کارشناس روانشناسی.

در این مقاله سعی داریم به آسیب‌شناسی این مقوله بپردازیم.

۱. ناهمگونی با آموزه‌های دینی

از آموزه‌های دینی استفاده می‌شود که داشتن فرزند، آثار متعددی دارد؛ از جمله موجب اقتدار والدین می‌شود؛ چنان‌که روایات و سبک زندگی ایرانی نشان می‌دهد که فرزند، بازوی توانای والدین در شرایط سخت زندگی است. امام رضا علیه السلام فرمود: «... تَوْفِيرُ الْوَالِدِ لِتَوَائِبِ الدَّهْرِ وَ حَوَادِثِ الْأُمُورِ»^۱ [از برکات ازدواج] اندوختن فرزند برای (رویاری با) سختی‌های روزگار است».

روزی امام حسن عسکری علیه السلام به یکی از یاران خود فرمود: «ایا فرزند داری؟ عرض کرد: خیر! امام درباره او دعا فرمود: «اللَّهُمَّ ارْزُقْهُ وَلَدًا يَكُونُ لَهُ عَضُدًا فَنِعْمَ الْعَضُدُ»^۲ خدایا! به او فرزندی روزی کن که بازوی توانایی برای وی باشد؛ چراکه فرزند، چه خوب بازویی است!». قرآن نیز داشتن مال و فرزند را نشانه اقتدار می‌داند: «ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا»^۳ سپس شما را دولت باز گردانیم و بر آنها پیروزی دهیم و شما را به مال‌ها و فرزندان یاری کنیم، و بر شمارتان بیفزاییم».

بنابراین، یکی از پایه‌های اصلی قدرتمندی والدین، فرزند است. طبیعی است که اگر تعداد فرزندان بیشتر باشد، والدین قدرتمندتر خواهند بود. از سوی دیگر، ایستادگی جامعه اسلامی در برابر تجاوز استکباری،

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ کافی؛ ج ۵، ص ۳۷۴.

۲. قطب‌الدین راوندی؛ الخرائج و الجرائح؛ ج ۱، ص ۴۷۸.

۳. اسراء؛ ۶؛ رک: علامه طباطبایی؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱۳، ص ۴۰.

به گوهر ایمان و عمل جوانان فداکار وابسته است؛ از این رو، ائمه اطهار علیهم‌السلام پیروان خود را به ازدیاد نسل تشویق کرده‌اند. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «فرزند بخواید و آن را طلب کنید؛ چراکه فرزند، مایه روشنایی چشم و شادی قلب والدین است»^۱.

جان رایان، کاتولیک سرشناس آمریکایی، نیز از زنان می‌خواست فرزندان زیادی داشته باشند؛ زیرا «تأمین خانواده‌های بزرگ به انواعی از نظم نیاز دارد که حاصلش زندگی‌های موفق است». خود وی خانواده‌ای یازده نفره داشت. به باور او «کارشناسانی که به کنترل موالید معتقدند، به رشد متعادل جامعه و ادامه حیات آن فکر نکرده‌اند»^۲.

۲. خطر از بین رفتن نسل

برنامه کنترل جمعیت در ایران پس از انقلاب، میان دولتمردان به سیاست راهبردی تبدیل شد. پیامد این موضوع در دهه ۹۰ این شد که در چند سال آینده با رشد منفی و پیر شدن تدریجی جمعیت مواجه خواهیم شد. بر اساس گزارش سازمان ملل در سال ۲۰۱۰، اگر ایران به همین صورت به ادامه جایگزینی جمعیتی بپردازد، در ۸۰ سال آینده، جمعیت ۳۱ میلیونی را تجربه خواهد کرد! از این میان، ۴۷ درصد این جمعیت را افراد سالمند بالای ۶۰ سال تشکیل خواهند داد. اگر قرار بر کنترل موالید باشد، در بلندمدت جامعه با انقطاع نسل

۱. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق؛ ص ۲۲۴.

۲. بیل مک کین؛ «تأملی درباره خانواده تک‌فرزندی»؛ ماهنامه سیاحت غرب؛ ج ۱۵، ص ۱۱۲.

مواجه خواهد شد؛^۱ از این رو، رسول خدا ﷺ فرمود: «تَتَاكُحُوا تَتَّاسَلُوا تَكْتُمُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَوْ بِالسَّقَطِ»^۲ ازدواج کنید تا نسل شما افزایش یابد که من در روز قیامت به شما و حتی به بچه سقط‌شده شما بر سایر امت‌ها مباحات و افتخار می‌کنم».

برژینسکی، مشاور امنیت ملی سابق آمریکا، با توجه به مسئله کنترل جمعیت در ایران گفته است:

از فکر کردن به حمله پیش‌دستانه علیه تأسیسات هسته‌ای ایران اجتناب کنید و گفت‌وگوها با تهران را حفظ کنید. بالاتر از همه، بازی طولانی‌مدتی را انجام دهید؛ چون زمان، آمارهای جمعیتی و تغییر نسل در ایران، به نفع رژیم کنونی نیست.^۳

۳. عدم استحکام خانواده

انسجام خانواده‌ها بیشتر به روابط میان والدین بستگی دارد، اما تعداد فرزندان روی این موضوع نیز تأثیرگذار است؛ وقتی والدین فرزندان بیشتری داشته باشند، باید برنامه‌ریزی بیشتر و در ادامه وقت زیادتری را به موضوع خانواده و برطرف ساختن نیازهای خانواده اختصاص دهند که این موضوع باعث می‌شود پیوند والدین، شراکت و تلاش آنان برای رفع نیازهای فرزندان بیشتر شود. این موضوع حس باهم بودن و یک خانواده بودن را بیشتر می‌کند و در نهایت به انسجام بیشتر

۱. ر.ک: محمد فولادی؛ «تأملی در سیاست کنترل جمعیت، آثار و پیامدهای آن»؛ ص ۱۵۳-۱۸۰.

۲. محمد بن محمد شعیری؛ جامع الأخبار؛ ص ۱۰۱.

۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی؛ «کنترل جمعیت از ضرورت تا فریب»؛ قابل دسترسی [http://www.irna.ir/fa/NewsPrint.aspx?ID=80744638\(۱۳۹۲/۴/۳\)](http://www.irna.ir/fa/NewsPrint.aspx?ID=80744638(۱۳۹۲/۴/۳)).

خانواده منجر می‌شود.^۱ یافته‌های تحقیقاتی و مشاهدات بالینی حکایت از آن دارد که عدم حضور فرزند در محیط خانواده، یکی از عوامل ناپایداری در زندگی مشترک است.^۲ در حقیقت، نبود فرزند یا حتی تک‌فرزندی در خانواده‌ها، سبب ایجاد فضای خالی در میان اعضای خانواده و بعضاً باعث بی‌علاقگی و تضاد در زندگی مشترک می‌شود. تحقیقات انجام‌شده در ایران نشان می‌دهد که این‌گونه خانواده‌ها بیش از هر نوع خانواده دیگری در معرض گسست قرار دارند.^۳ از سوی دیگر، تک‌فرزندی از گستردگی خانواده‌ها می‌کاهد و روابط فامیلی خواه‌ناخواه از بین می‌رود. فرزندان که تنها بزرگ می‌شوند، نه خواهر و برادری خواهند داشت و نه فرزندان آنان صاحب‌عمو، عمه، خاله و دایی خواهند بود. زندگی‌های گسترده به خانواده‌های کوچک تبدیل خواهد شد. تغییر شکل الگوی خانواده، نه‌تنها موجب از بین رفتن انسجام خانواده می‌شود، بلکه در آینده، افرادی منزوی، منفعل و افسرده به جامعه وارد می‌شوند.

۴. فرزندسالاری

در خانواده‌های تک‌فرزندی، بیش از حد به خواسته‌های فرزند توجه می‌شود. این توجه بیش از حد والدین و قرار دادن فرزند در کانون توجهات، آثار سوئی بر شخصیت کودک دارد. این‌گونه کودکان غالباً حساس، زودرنج، پرتوقع و کم‌صبر هستند؛ نمی‌توانند عواقب

1. <http://iusnews.ir/fa/print/183282>

۲. محمدحسین فرجاد؛ آسیب‌شناسی اجتماعی ستیزه‌های خانواده و طلاق؛ ص ۴۳-۱.

۳. باقر ساروخانی؛ طلاق، پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن؛ ص ۶۷-۷۱.

اشتباهات خود را بیازمایند و مسؤولیت عمل خود را بپذیرند. این کودکان از جامعه انتظار دارند همانند والدین با آن‌ها رفتار کند و چتر حمایتی خود را بر سر آنان بگسترانند. در بسیاری از اوقات، این کودکان از آنجا که دنیای واقعی کاملاً مطابق میل و خواسته آنان و پاسخ‌گوی توقعاتشان نیست، دچار سرخوردگی و ناسازگاری می‌شوند. به علاوه، فرزندسالاری مانع شکل‌گیری شخصیت فعال فرزند می‌شود.^۱

۵. عدم رشد اجتماعی

بسیاری از جامعه‌شناسان معتقدند عدم رشد اجتماعی کودکان، مهم‌ترین پیامد تک‌فرزندی است؛ زیرا کودک به هم‌بازی نیاز دارد تا با او رقابت یا بازی و دعوا کنند. تجربه روابط انسانی به شکل سنتی آن، احساس ناشی از داشتن خواهر یا برادر و در شبکه روابط خویشاوندی مثل عمو، عمه، دایی و خاله است که عامل پیوندها و ثبات عاطفی در روابط اجتماعی نخستین هستند. سیاست تک‌فرزندی سبب می‌شود نسل برآمده از این خانواده‌ها به سمت انزوا و تنهایی سوق داده شوند. بر اساس تحقیقات روان‌شناسان، رفتارهای پسری که خواهر دارد، بهنجارتر از رفتارهای پسری است که خواهر ندارد. متخصص کودکان و روان‌کاو معروف انگلیسی، بر این باور است که ارتباط با خواهر و برادر، نقش مهم و اساسی در رشد و شکوفایی کودک ایفا می‌کند. این ارتباط، این امکان را فراهم می‌کند که کودک نقش‌های متفاوتی را بازی کند؛ به او کمک می‌کند خلاقیت و

1. <https://hawzah.net/fa/Article/View/93661>

خودجوشی‌اش را افزایش دهد؛ به او فرصت می‌دهد خشم و پرخاشگری‌اش را ابراز کند؛ و به او می‌آموزد این حس را هدایت کند؛ همان چیزی که او را برای زندگی در جامعه و رویارویی با افراد آماده می‌کند.^۱ گفتنی است که فرزندان زیاد، در رشد والدین نیز تأثیر دارد؛ بیل مک‌کین معتقد است که «ازدواج، داشتن فرزند زیاد و تشکیل خانواده‌های بزرگ، برای رشد والدین و ساخته شدن شخصیت فرزندان مفید است». وی در این باره می‌نویسد:

تنها ریشهٔ عمومی رشد و پختگی انسان، در پرورش فرزندان قرار دارد. هر چه تعداد فرزندان بیش‌تر، کودکی کردن، کم‌تر؛ یعنی وقتی شما زندگی خود را صرف خوب شدن و رشد دیگران کنید، آدم دیگری خواهید بود؛ ولی با داشتن بچه‌های کم، رشد شما کند خواهد شد.^۲

جان برکمن می‌گوید: «بهترین چیزی که مردان دارای خانوادهٔ بزرگ به دست می‌آورند، همین شخصیت ساخته‌شدهٔ آنان است».^۳

۶. انتظارات غیرمنطقی

این پیامد به دو مضمون فرعی انتظارات افراطی والدین و انتظارات افراطی تک‌فرزند تقسیم می‌شود. انتظارات افراطی والدین به انتظارات آنها در قبال سرمایه‌گذاری همه‌جانبه برای تنها فرزند خانواده اشاره دارد. وقتی همهٔ امکانات و توجهات به یک نفر اختصاص دارد، به

---

1. <http://ejournal.sums.ac.ir/31/khandani/farzandi.html>

۲. بیل مک‌کین؛ «تأملی دربارهٔ خانوادهٔ تک‌فرزندی»؛ ص ۱۱۲.

۳. همان.

همان میزان، سطح انتظارات و توقعات از او نیز بالا می‌رود. والدین سعی دارند همه آرزوهای دست‌نیافته خود را در تنها فرزند خود تحقق ببخشند یا می‌خواهند فرزند آنها به دلیل امکاناتی که در اختیار دارد، همه آرزوها و انتظارات آنها را برآورده کند. از سوی دیگر، چنانچه همه امکانات در خدمت تک‌فرزند قرار داشته باشد، ممکن است بر اثر تربیت نادرست، انتظارات تک‌فرزند به طرز نامناسبی رشد کند و در آینده در مواجهه با واقعیت‌های اجتماعی زندگی روزمره، دچار سرخوردگی شود.^۱

۷. احساس تنهایی و ناراحتی

کودکان تک‌فرزند هنگامی که خانواده تشکیل می‌دهند و صاحب فرزند می‌شوند، فرزندان آنها همواره با سؤال‌هایی نظیر «چرا من خاله، دایی، عمه یا عمو ندارم» مواجه می‌شوند و همین موضوع به ایجاد حس تنهایی در فرزندان والدین تک‌فرزند نیز منجر می‌شود. داشتن فامیل و محبت‌های ناشی از آن، یکی از نیازهای اساسی به شمار می‌رود. فرزندان علاوه بر محبت والدین به چشیدن محبت‌های دیگری از جمله محبت فامیل‌های وابسته نیز نیازمند هستند که این موارد، سیستم ایمنی روانی فرد را تقویت می‌کند و حمایت‌های بزرگی برای افراد در زندگی محسوب می‌شود و افراد می‌توانند با پشتوانه قوی‌تری در جامعه حاضر شوند. همین موضوع به افزایش تحمل افراد در برابر استرس‌ها، سختی‌ها و ناملایمات در زندگی منجر می‌شود؛ چراکه فرد

۱. ر.ک: جواد شجاعی و بهجت یزدخواستی؛ «تجربه زیسته تک‌فرزندان از تک‌فرزندی: مطالعه دختران بالای ۱۸ سال»؛ ص ۴۷-۴۷۶.

احساس بی‌کس‌وکاری نمی‌کند و می‌داند افرادی هستند که خالصانه او را حمایت می‌کنند.^۱

۸. اضطراب و استرس والدین

در کنار آسیب‌هایی که خود کودک تک‌فرزند با آن‌ها روبه‌رو می‌شود، آسیب‌های متعددی هم خانواده این کودکان را تهدید می‌کند؛ این خانواده‌ها همواره نگران هستند و فکر می‌کنند که اگر خدای ناکرده مشکلی برای این یک کودک به وجود بیاید، هیچ کاری از آن‌ها ساخته نیست. این والدین همواره زندگی پراسترسی دارند و از به وجود آمدن یک اتفاق، نگران هستند. خانواده‌هایی هم که توانایی داشتن فرزند بیشتر را نداشته‌اند، همواره در حسرت این موضوع به سر می‌برند که چرا ما نباید فرزندان بیشتری داشته باشیم. با ازدواج تنها فرزند این خانواده‌ها و یا دور شدن آن‌ها تحت هر اتفاقی، والدین این فرزندان در زندگی خود خلأ بیشتری احساس می‌کنند؛ درحالی‌که اگر تعداد فرزندان دو یا بیشتر از آن باشد، وقتی یکی از فرزندان از خانواده دور می‌شود، فرزندان دیگر برای تسلای خاطر والدین حضور دارند و این خلأ برای والدین کمتر به وجود می‌آید و این والدین تنهایی خود را با فرزندان دیگر پر می‌کنند.^۲

۹. الگوی پذیری نامناسب

کودکی که در یک خانواده تک‌فرزند رشد می‌کند، هیچ الگویی در

---

1. <http://iusnews.ir/fa/print/183282>

خانواده ندارد. در خانواده چندفرزند کودکان از همان سنین خردسالی، رفتار پدر و مادر را با فرزندان بزرگ‌تر خانواده مشاهده می‌کنند. در واقع، از همان ابتدا خط قرمزها را شناسایی می‌کنند و خوب و بد را می‌شناسند. اما در خانواده تک‌فرزند، هیچ‌الگویی وجود ندارد و به ناچار فرزند تنها مجبور است الگوهای خود را از بیرون از خانه و خانواده انتخاب کند؛ از این رو، تربیت در خانواده تک‌فرزند خیلی دشوارتر از خانواده چندفرزندی است.

از آنجا که اکثر خانواده‌ها چون از تأثیر فضاهای عمومی و دوستان فرزندان خود بر آنها نگران هستند، سعی می‌کنند با فراهم آوردن امکانات مجازی و دیجیتالی پیشرفته، مدام فرزند خود را در داخل خانه مشغول کنند. این موضوع نه تنها موجب صرف هزینه‌های بسیار و افزایش توقعات هر روزه فرزندان می‌شود، بلکه با ایجاد «یک فرهنگ اتاق غنی از رسانه»^۱ ناخواسته به انزوای هر چه بیشتر کودکان کمک می‌کند و از همه مهم‌تر با فراهم کردن دسترسی فرزندان به رسانه‌های بیشتر و عدم مدیریت مدت زمان و محتوای موردنظر رسانه، به طور غیرمستقیم به تأیید الگوهایی که فرزند در رسانه می‌بیند، می‌پردازد. با توجه به اینکه امروزه افراد به محتوای فراملی، فرادینی و فراسنی، به آسانی دسترسی دارند، آسیب‌های بی‌شماری از جمله علاقه به ادیان غیراسلامی، عقاید غیرملی، رفتارهای خارق‌العاده و خطرناک، بلوغ زودرس، و... تک‌فرزندان خانواده‌ها را تهدید می‌کند.

۱. ر.ک: سونیا لیوینگستون؛ «گزارش تحقیق رسانه و خانواده»؛ فصلنامه رسانه و خانواده، ش ۳۹، ص ۴۰.

در صورتی که در خانواده‌های چندفرزندی، احتمال کنترل محتواهای نامناسب توسط خواهر یا برادر بزرگ‌تر وجود دارد.

۱۰. یاری نکردن والدین در پیری

در دین اسلام پیوسته بر احسان به والدین به‌ویژه در سنین پیری و کم‌توانی آنان تأکید شده است؛ اما در اغلب خانواده‌های تک‌فرزند، فرزندان دچار کمال‌گرایی مفرط، استقلال و... هستند و این موضوع باعث می‌شود گاه به تنهایی در شهر یا کشور دیگر زندگی کنند. گاهی مدام در پی پیشرفت تحصیلی یا شغلی هستند و گاه به دلیل انزوا، با والدین ارتباط عاطفی برقرار نمی‌کنند. از این رو، والدین نمی‌توانند در سنین کم‌توانی از حمایت‌های فرزندان برخوردار شوند و بسیاری از نیازهای جسمی، مالی، عاطفی و... آنان برطرف نمی‌شود؛ درحالی‌که در خانواده‌های پرجمعیت، امکان برطرف‌سازی نیازهای والدین بسیار بیشتر از خانواده‌های تک‌فرزند است.